

СЛАВЯНСКИ РЪКОПИСИ В ОКРЪЖНАТА БИБЛИОТЕКА ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

ДАРИНА КАРАДЖОВА

Неотдавна, по време на последното подреждане на фонда от старинни книги във Великотърновската окръжна библиотека, се установи, че библиотеката притежава и малка сбирка от десет славянски и два гръцки ръкописа. Някои от славянските ръкописи са ценни в палеографско, литературно-историческо и езиково отношение. Повечето от тях са постъпили като дар от търновски граждани през 30-те и 40-те години на века.

Благодарение на любезността на ръководството на библиотеката успях да се запозная със съхраняваните там ръкописни книги.¹ По-долу обявявам кратки описания на славянските ръкописни паметници със сведения за обема им, писмовния материал, почерка, пръвописа и езика, украсата и подвързията, както и за съдържанието.² Приведени са по-ценните бележки на писачите и по-късните приписки, а така също и данни за историята на ръкописите. При определяне хронологията на недатираните ръкописи са използвани намиращите се у нас филиграноложки пособия.³

1. ТРИОД ПОСТЕН ОТ 60-те години НА XIV в.

254 л. хартия; 285×205 мм. Началото и краят липсват (липсва цялата I тетрадка, л. 1 от II тетрадка, л. 1 и л. 8 от XVII тетрадка и последният л. 8 от крайната XXXI тетрадка).

Водни знаци — бик (у Briquet = № 2748 от 1341 г. и = № 2751 от 1353 г.); птица (у Mošin, Traljić = № 6612 от 1335 г. и = № 6623 от 1336 г.); секира (у Briquet = № 7489 от 1349 г., у Mošin, Traljić = № 4628 от 1349 г.); ключ (у Mošin, Traljić = № 2681 от 1354 г., 1352/56 г. и = № 2691 от 1354 г.). Добавените листове 79аb, 149а—159б и 193аb имат воден знак — котва в кръг с трилистник, и контрамарка — детелина с инициалите IB (у Mošin = № 2186 от 1650 г.).

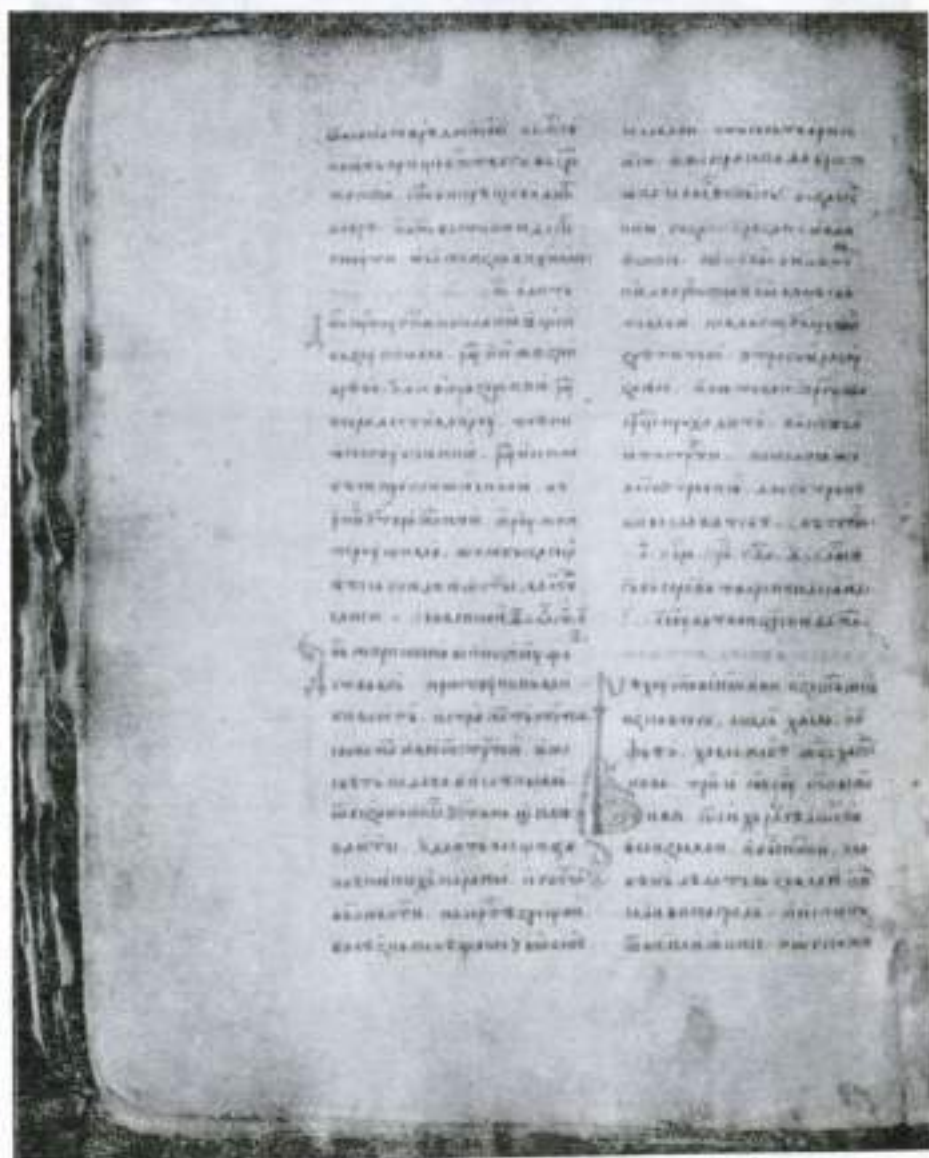
¹ За сбирката съобщих първоначално във в. „Работническо дело“, бр. 2 от 2 юли 1982 г.

² Описанията са направени в порядък, отговарящ на новите сигнатури на ръкописите.

³ С. М. Briquet. *Les filigranes*. Leipzig, 1923; V. I. Mošin. *Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia*, XIII. Anchor watermarks. Amsterdam, 1973; V. I. Mošin i Seid M. Traljić. *Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka*. Zagreb, 1957; А. Велхов и Ст. Андреев. *Водни знаци в османотурските документи*. Т. I. Три луни (под печат); В. Николаев. *Водни знаци на бумажни средновековни документи българския книгохранител*, С., 1964.

Писмо — среден устав в две колони. Правопис — сръбски (едноеров, само ъ, безюсов). Допълненията от втората половина на XVII в. са изписани от една ръка (в две колони и на цял лист) със среден и дребен неправилен полуустав и с ресавски правопис.

Украза — растително-геометрични инициали, малки заставки и инициали с антропоморфни елементи в избледняло червено, кафяво и черно. Подвързия — запазена е само долната дъска, обита в орнаментирана кожа

Обр. 1. Постен триод от 60-те години на XIV в. — л. 172в

Триодът съдържа службите на постния шкъл от I неделя на блудния син (без началото) до петък на VI неделя Вайя. Поместени са и паремийни четива. На места в основния текст от XIV в. има поправки и допълнения от друга, по-късна ръка, също от XVII в.

Няма данни за произхода на ръкописа.

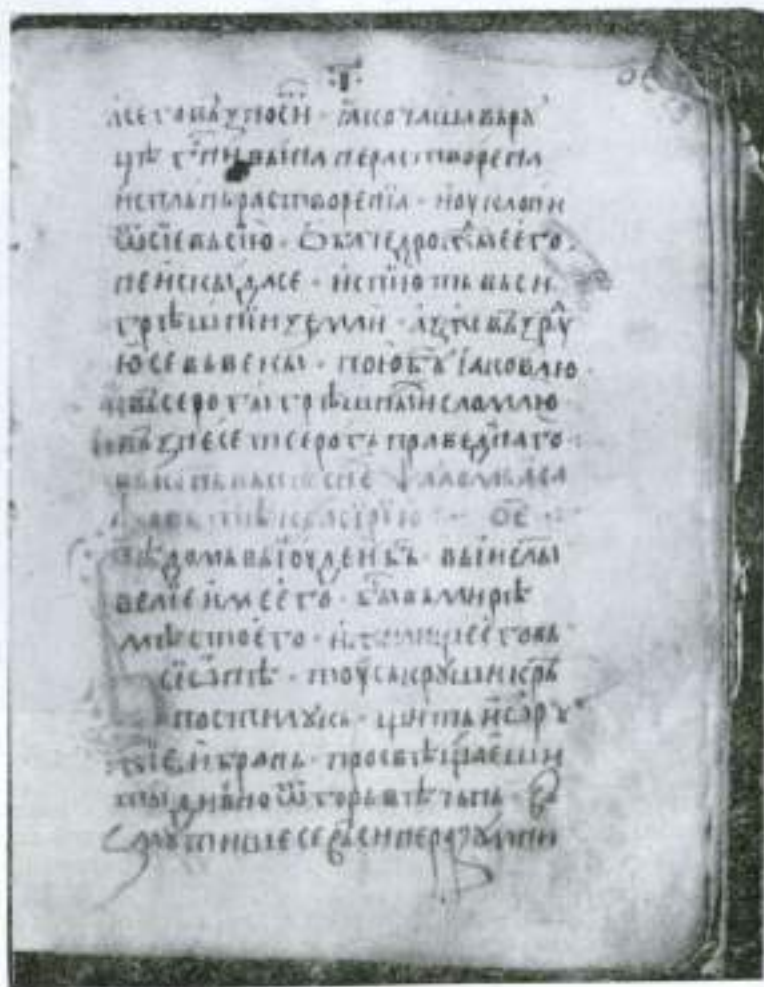
Обр. 2. Постен триод от 60-те години на XIV в. — а. 152а (втора ръка, добавки от XVII в.)

133 л. хартия; 200 × 150 мм. Началото и краят липсват.

Воден знак — котва и кръг със звезда (у Briquet = № 556 от 1569 г. и № 557 от 1572 г.; у Mosin = № 1491 от 1570/80 г.).

Писмо — среден обработен полуустав и дребен и едър полукурсив от по-късна ръка (л. 1а—65 и 10а—126). Правонис — ресавски (основната част) и църковнославянски (късните добавки). Няколко реда на л. 111б са изписани с неправилен полуустав от XVI в. и с ресавски правонис от граматик Теодор, който е отбелязал и името си.

Украса — червени растително-геометрични инициали, някои от които са по-късно дооцветени с черно или жълто. Ръкописът е без подвързия.

Обр. 3. Псалтир от втората половина на XVI в. — л. 59а

Обр. 4. Псалтир с последования от втората половина на XVII в. — а. 1а

Съдържа текста на псалтира от 17-ти до 143-ти псалом с някои липси извътре. По-късно добавените листове в началото на ръкописа са част от псалом 16-ти. На л. 111б е поместен текст от Коледника от споменатия граматик Теодор.

Приписки — на л. 70б — за подаряването на книгата на неизвестен свещеник от Димо Бакърджиев през 1862 г.: „Дар на отче попа от г-н Диму Бакърджие[в] на яннуарій 25-ый 1862, Кюпрюкою (Зл).“⁸ Вероятно става

⁸ Бележките на писачите и приписките са предадени с опростени интерпункциции. Въведени са главни букви при собствените имена. Не всички цифри са означени с титла, но аз я внасям.

дума за с. Кюпрюкьой (Злокучен), днес с. Ивански, Шуменски окръг; на л. 1116 — от граматик Теодор: „Пишем изъ граматикъ Теодор[ъ]“; на л. 1196, отстраня в полето на румънски език е споменавано името на граматик Тетяни: „Скриса еоу граматикоу Тетяни“ („Писах аз, граматик Тетяни“).

Ръкописът е подарен на библиотеката през 1941 г. от Иван Захариев от Велико Търново.

3. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАНИЯ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XVII В.

14 л. ръкописни добавки към старопечатна книга. Самата книга (ръкописна + старопечатна част) обема 339 л. хартия; 195 × 135 мм. Добавките са пръснати между печатния текст за попълване на изгубени листове (л. 1а—9б, 31аб, 50аб, 113а—114б, 314аб).

Воден знак — три луни (у Велков, Андреев = № 222, 227, 306, 313).

Писмо — среден каллиграфски полуустав от етрополски тип. Правопис — ресавски.

Украза — малка полихромна плетенична заставка в балкански стил и червени растително-геометрични инициали. Подвързани — дъски с орнаментирана кожа.

Псалтирът е отпечатан във Венеция през 1520 г. по поръка на известния южнославянски първопечатар Божидар Вукович. От това издание има известни досега в България шест екземпляра.

В ръкописа са пръснати приписки с имена за помен и сведения за четяните на книгата, без да са посочени годините. Само в приписка, повтаряща се на няколко места, е отбелязана годината 1827 и имената на Андрей, Атанас и хаджи Йованчо, притежавали псалтира. Среща се и често повтаряща се приписка от Велко Попниколов и някой си Петко, без година.

Книгата е отбелязана от Ив. Снегаров в „Исторически вестн за Търновската митрополия.“⁴

4. ТРЕВНИК ОТ 1725 Г.

181 л. хартия; 208 × 152 мм. Краят липсва.

Писмо — от няколко ръце — среден неправилен полуустав от средногорски тип, среден неправилен полуустав с курсивни елементи и по-късни добавки с полукурсивно писмо. Правопис — нов, опростен (едноерова, само ъ, безюсов) и ресавски.

Украза — плетенични заставки и инициали в балкански стил, инициали с антропоморфни и тератологични елементи в червено и черно и червени растително-геометрични инициали. Подвързани — дъски с кожа, леко орнаментирана.

Сдържа чинове за различни случаи — за венчание (първо и второ), за водосвет, за маслосвет, за погребение на дете до 7-годишна възраст, чин за братотворение, чин за изповедание, Богородичен параклис, молитви за различни случаи и др. Поместени са и чудеса на св. Георги, Николай Чудотворец, Димитър Солунски, слова на Иван Златоуст, цатеричен разказ за отец Атанай и др. На л. 145б—146а има пасхална таблица, започваща от годината з с а г (7233 = 1725 г.), която е вероятната година на изписването на ръкописа.

⁴ ГСУ, Богосл. фак., т. XX, 5, 1942—1943, с. 105—106.

Обр. 5. Требник от 1725 г. — л. 410

На л. 164а е поместена бележка на един от писачите: „Съгрших една рѣчь лихо писах исправих.“

Приписки — от поп Съби; от 1732 г. — за отиването му в с. Самоводене (Великотърновски окръг): „Да знае коги доде пошь Събе на Самоводѣни въ лѣто ѿ рождество Хво. АЧУЛЕ (= 1732 г.)“; от 1736 г.: „Ро Хво. АУЛАС излязоха книги харачѣри ма бошь на ка. днь свидѣль сториха ги“ („През 1736 г. излязоха документите за хараджа (вер. джизие картите), в месец юли на 27-ми ден ги записаха [в кадийския регистър Сиджил]“); от същата 1736 г. — за раждането на дъщеря му Драгана; от 1739 г. — за раждането на дъще-

ря му Ради; от 1740 г.: „Да знае що самъ даяъ на момичтата си пари въ лѣто ѿ рожъ „Аѿм. мѣа марта. на ѿ“.

Стани	Стоани	Драгани	Ради
ѿ. пари	ѿ. боти ^б	ѿ. боти	ѿ. боти

От същата 1740 г.: „Да знае [що са]мъ зель к[r]сть въ лѣ ѿ ро^о Хво „Аѿм. [=1740 г.] ѿ стго Димитрѣа. . . . и дрѣги „А. г. на Вѣскренне Хво „А. и дрѣги. г. ваа (?“; няколко приписки са без дата — „Да знае що сѣ сторил харчъ ѿ селата Ресвѣнъ и що замъ (!) зель „г. грѣ харче“; „Работиха м(и) на дози рѣза за дължитѣ Станко. единъ днѣ. Фрати „А. день. Ива[нѣ] „А днѣ. Братина „А. дель“; „Да са знае що съм даяъ за таниа за Пезова дѣль дадо „А. грѣ. и дроги (!) „А. на собаша в Калчови и дѣтъ пари пакъ на Самоводени на Братина. и хѣпѣ каштата съсъ черниците „З. и селищито и хамбара и пѣвница. и вешникъ за „е. грѣ биволица за „в. грѣ и дадоха мо дрѣга „А. грѣ“. Съдѣят поп Съби е писал добавените молитви към ръкописа с полукурсивно писмо. Записани са и имена за помен от други рѣце.

Книгата е била подарена първоначално на читалище „Напредък“ в Елена от Петър Ив. Мане[в] през 1905 г., както личи от бележката му на л. За.

5. СБОРНИК ОТ 1784 Г.

81 л. хартия; 157×102 мм. Краят липсва. Липсва и л. 29, но текстът е допълнен с полукурсивно писмо от XIX в. Ръкописът има оригинална буквена пагинация.

Писан и подвързан от познатия книжовник поп Стоян от с. Кованлък (дн. с. Пчелище, окр. Великотърновски).

Писмо — дребен нов неправилен полуустав. Правопис — църковнославянски. Само първите четири листа са записани от друга ръка със среден полукурсив, ресавски правопис, от същото време.

Украса — червени растително-геометрични инициали. Подвързия — дъски с орнаментирава кожа.

Съдържа житие на св. Георги (л. 1а—4б), житие на Василий Велики, слово за преп. Теодора и двадесет Теодорини митарства.

Върху задната подвързия има корица е поместена бележка на писача: „Сѣа книжица исписа и поверза поль Стодѣнъ ѿ село Квалнакъ, в' лѣто ѿ Ха. „Аѿнѣа. (=1784 г.): в' мѣа маѣа“.

По-долу има приписка от същата година, в която е споменат Душко Граматик от с. Джулюница (окр. Великотърновски); „Да са заван сѣа слово [д]а

^б „Божка“ е едва трета част от парата — вж. Н. Геро в. Речник на българския език. Т. I. С., 1975, с. 57.

е писал Душко Граматикъ ѿ село Цюлѡнѡда, въ [з]вѣто ѿ Ха, [а]ѿпѡд. [1784]:
В' маѡ маѡ. Напѣлно е възможно Стоян Кованѡшки, който е познат и
като един от ранните преписвачи на Панаевата история, и Душко Грама-
тик от Джулѡница да са работили съвместно или най-малкото са се позна-
вали, тъй като и двете бележки са писани през месец май на споменатата
1784 година.

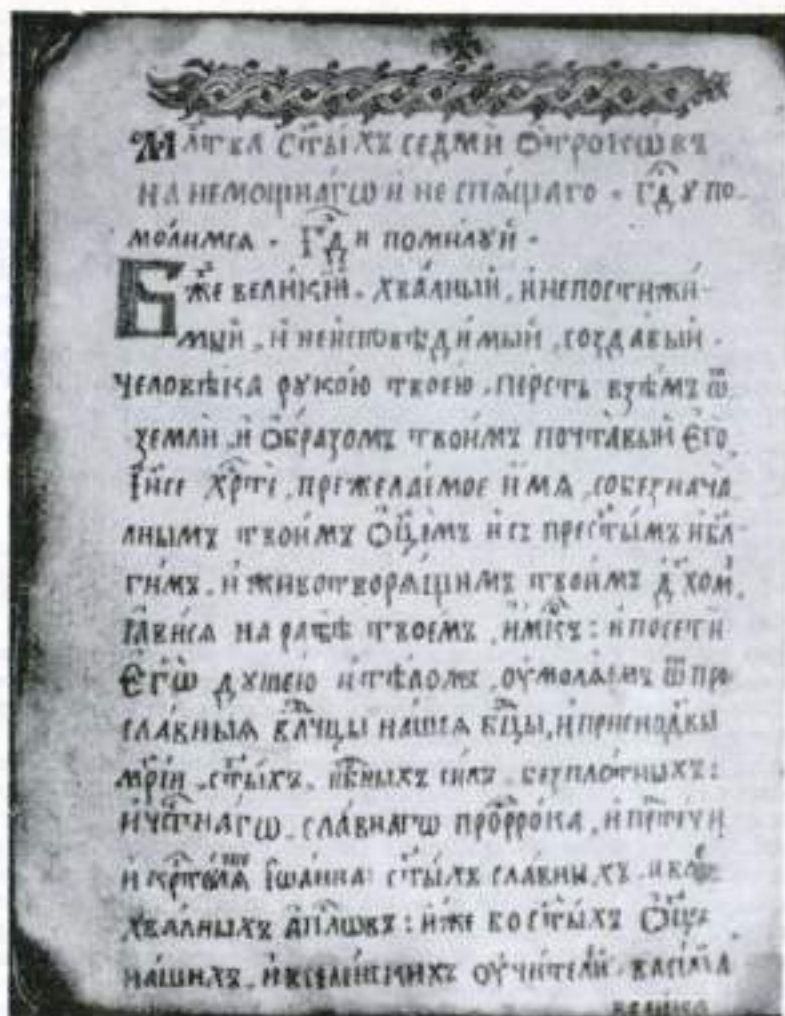
На същата корица е отбелязано името на Парашкева от с. Ресен (окр.
Великотърновски): „ѿ Ресень Парашкева тислимъ ѿпѡ, вѡстава к' ѡн (?)“.
(тур. teslim — „предаване“).

В края на ръкописа, на л. 81б, са написани сметки и бележки на гръц-
ки език и различни имена без посочване на място и година. На лицевата
страна на същия лист отгоре е отбелязано: „На Горни Турчета (дн. гр. Бяла
черква, окр. Великотърновски) 10 криви бирждав кабравѡ“. (тур. birşak —
„грах“; тур. kırıgı — „лъвен съд за мерене“, вер. „крива“).

Книгата е подарена на библиотеката през 1939 г. от свещ.-иконом
Теодор Хлебаров, чийто подпис личи на л. 81а.

Обр. 6. Сборник на Стоян Кованѡшки — л. 46б—47а

Обр. 7. Требник от 1809 г. — л. 296

Отбелязана е от Ив. Снегаров в „Исторически вѣсти за Търновската митрополия“⁶, където са публикувани бележката на писача и с някои неточности — приписките.

4

6. ТРЕБНИК ОТ 1809 Г.

70 л. хартия; 190×150 мм.

Основната част на книгата е писана от известния книжовник Тодор Пирдопски (л. 22а—65а).

⁶ ГСФ, Богосл. фак., т. XX, 5, 1942/43, с. 104—105.

Писмо — едър и среден нов полуустав от три ръце. Правосис — изрочнославянски. Има и по-късни добавки по празните листове в края на ръкописа.

Украса — малки плетенични заставки и инициали за отделяне на текста в червено и черно. Подвързия — картон с кожа, леко орнаментирана.

Съдържание: I ръка (л. 1а—26а) — молебна последование за болен; II ръка (л. 20б—21б) — молитва на седемте отроци против немощ и безсъние; III ръка (л. 22а—65а) — последование за малък водосвет, молебен канон на Богородица, седем апокрифни молитви и заклинания против нечисти духове и всякакви недъзи и възкресни евангелски четива. Накрая върху последните листове (65б—69б) са поместени молитви и заклинания за различни случаи от още три ръце.

Бележки на писачите: на л. 20а в полето долу е отбелязано с червено-слово от ръката на първия писач, че ръкописът е предназначен за Рилския манастир — „Ръкописъ въ Рылской обители“; на л. 65а е поместена тайнописна бележка, в която Тодор Пирдопски („даскал Теодор“) е отбелязал името си и годината на написването: $\text{KXCV} \rightarrow \text{ГД АСІСАЦЪ Б+ВН} \rightarrow \text{ГД}$ нъ овѣд:

1809. август: 3:

Разчетена според тайнописната система, базираща се на числовата стойност на буквите, бележката гласи следното: Писа азъ Феодоръ даскалъ

въ лѣто: 1809. август: 3:

Не е ясно дали датата е 3-ти или 7-ми август, тъй като цифрата 3 може да се тълкува или като арабско 3, или като 7, изразено с буква. По-вероятно е да е 3-ти август, тъй като в годината е предадена с арабски цифри.

Приписки: на л. 70а са записани имена на дарители и селища без дата — от с. Котеновци (Михайловградски окръг) от поп Ангел за това, че има да дава 150 гроша на един рилски духовник; от с. Боровци (Михайловградски окръг) от Лозан Луканов; от с. Гинци (Софийски окръг) от Филип Станулов, Цветко Филипов и Стефан Панов; от с. Спанчевци (Михайловградски окръг) и др. На вътрешната страна на двете корици са написани още имена на лица и села. По полетата на л. 1а—10а от по-късен полуизтрит текст се разбира, че един от притежателите на книгата я купил от [хаджи] Христо от Дуиница. На л. 66аб и л. 70б е отбелязано, че книгата е била притежание на „хаджи папа Никита еромонаха“ от Рилския манастир.

Ръкописът явно е бил в Рилския манастир, но няма данни, как е попаднал във Великотърновската библиотека.

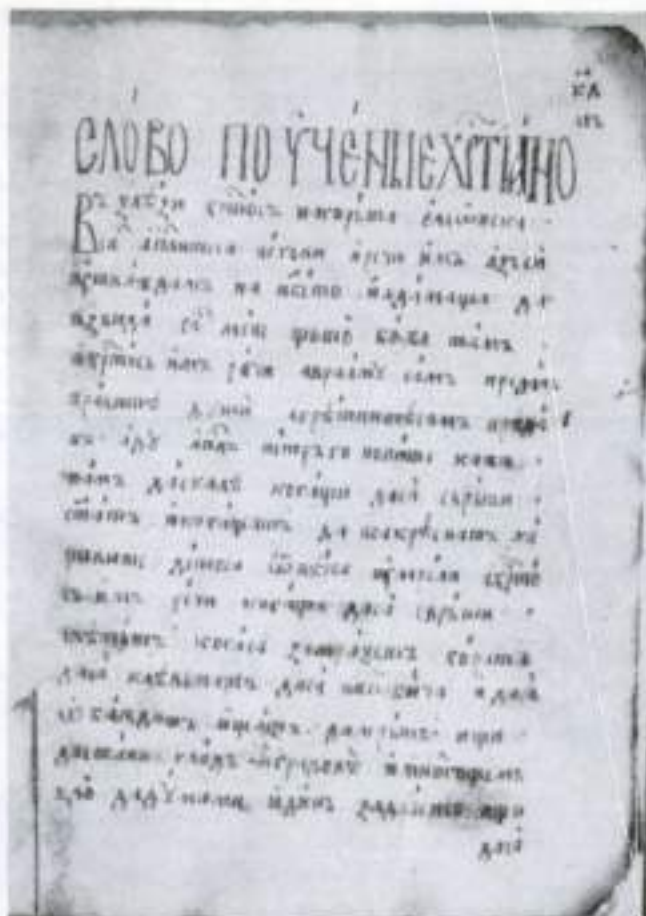
Книжовната продукция на Тодор Пирдопски е подробно разглеждана от М. Стоянов в публикацията му „Последният дамаскинар — даскал Тодор Пирдопски“.⁷

7. СБОРНИК ОТ ЖИТИЯ, СЛОВА И ПОУЧЕНИЯ ОТ ПЪРВАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX В.

I+77 л. хартия; 205×150 мм. Краят лихва. Ръкописът има оригинална буквена пагинация.

Водни знаци — букви ІМС (у Николаев ≈ № 986 от 1813 г.); три цилиндъра (у Николаев ≈ № 994 от 1816 г.); букви АА в кръг — в познатите албуми подобно съответствие не намерих.

⁷ Литературна мисъл, XXII, 1978, кн. 3, с. 128—140.

Обр. 8. Сборник от жития, слова и поучения от първата четвърт на XIX в., л. 24а

Писмо — среден неправилен нов полуустав от една ръка. Правонис — църковнославянски.

Ръкописът е подвързан с картон и кожа.

Съдържа катавасии за Рождество Христово, Богоявление, Сретение, Преображение, Въздвижение, житие на св. Ефросим, поучително слово от Йоан Златоуст, апокрифа Ходене на Богородица по мъките, апокриф за Исус Христос, патеричен разказ за Петър Митар, слово за Велики четвъртък и слово за Второ пришествие от Дамаскин Студит.

На предния форзац е поместена приписка, от която се разбира, че книгата е била притежание на поп Марин от с. Самоводене (Великотърновско): „[С]е] бквларъ на попъ Маринъ ѿ село Само[во]дени“. С по-късна ръка е написано името на друг притежател — Георги Панайотов.

Ръкописът е постъпил в библиотеката през 1934 г. като дар от Велико-търновската мъжка гимназия.

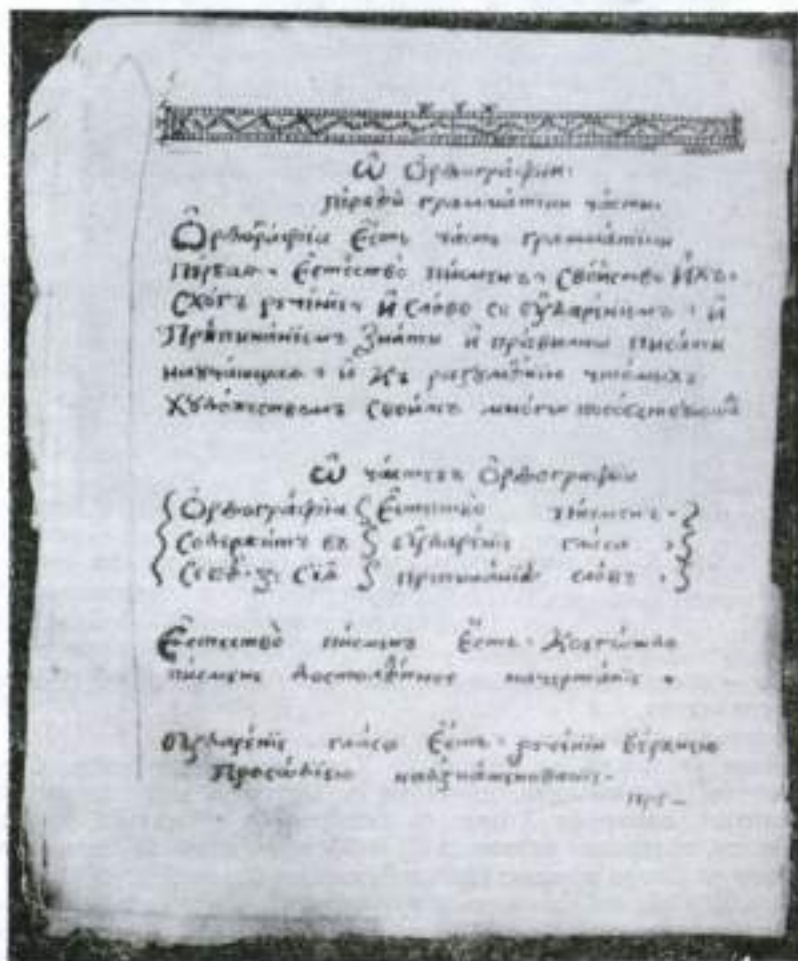
VI+70+II л. хартия; 175×145 мм, Крафт липса.

Волен знак — гъб (у Николаев = № 924 от 1807 г.).

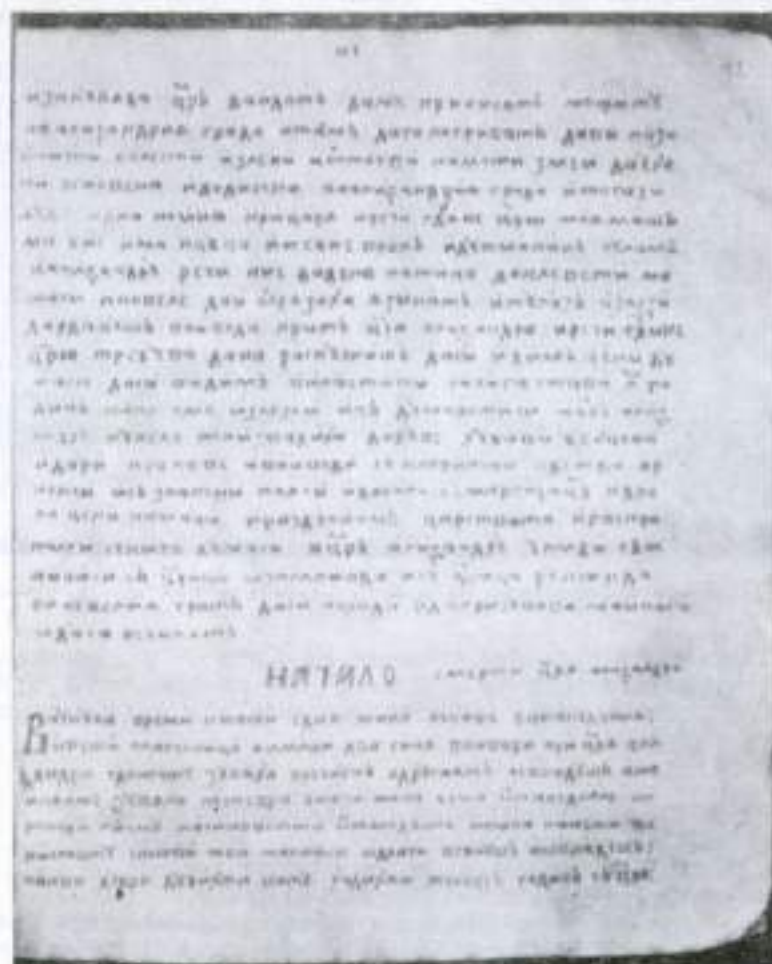
Писмо — от една ръка — дребен неправилен пов полуустав, преминаващ в полукурсив, Правопис — църковнославянски.

Украса — малки заставки и инициали, леко орнаментирани с черно мастило. Подвързия — картон с кожа, лошо запазена.

По съдържание ръкописът не се покрива напълно с познатите граматки на Мелетий Смотрицки, Аврам Мразович и букvara на Марко Теодорович от 1792 г. Той съвпада обаче изцяло с ръкопис № 786 от сборката на НБКМ и отчасти с ръкопис № 787, също от НБКМ. Това са две църковнославянски граматки от първата половина на XIX в., които Б. Цолев в

Обр. 9. Църковнославянска граматика от началото на XIX в. — л. 16

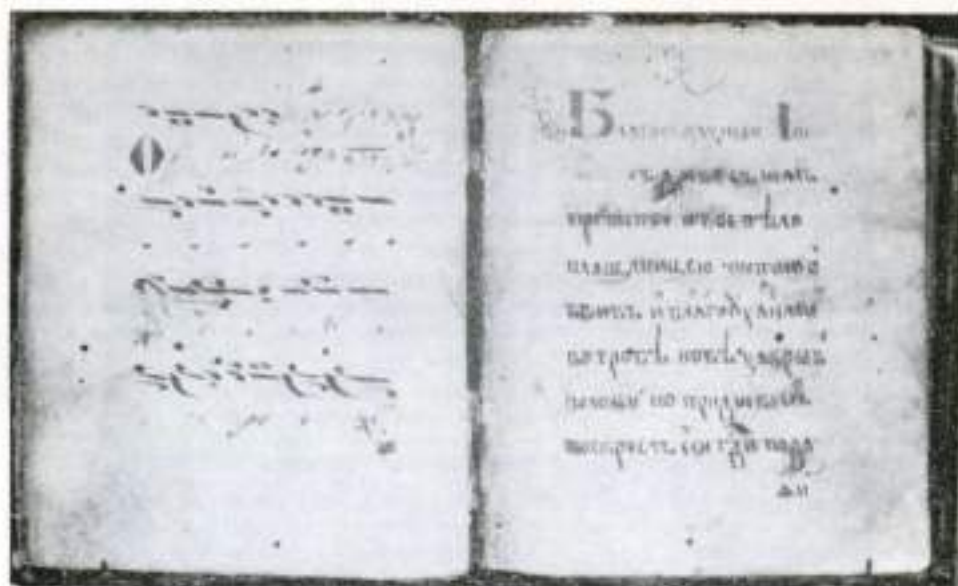

Обр. 10. Александрия от първата половина на XIX в. — л. 42а

Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека (т. II, С., 1923, с. 481—482) описва като компилации по Смотрицки и Мразович.

На предната корица отъвстре и по празните листове и полетата са записани имена от различно време, сред които Иванчо Теодоров, притежавал книгата през 1835 г. От други ръце са записани годините 1836 и 1838. От пришиската на задната корица „Тази граматика е Преображенска“ става ясно, че ръкописът е бил известно време в Преображенския манастир край В. Търново.

Според депозитен № 43 545 книгата е постъпила в библиотеката през 1934 г. Запазен е и по-късен печат от 1939 г., според който е отбелязана като дарител Райна Джамбазова от В. Търново.

Обр. 11. Богослужбен сборник от първата половина на XIX в. — л. 136—14а

На граматиката е обърнал внимание Ив. Снегаров в „Исторически вестн за Търновската митрополия“ — Год. СУ, Богосл. фак., т. XX, 5, 1942/43, с. 99—110, който е описал накратко ръкописа и е дал някои извадки от него.

9. АЛЕКСАНДРИЯ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

46 л. хартия; 240 × 200 мм. Началото и краят липсват.

Воден знак — котва (у Мошпа № 2784 от 1829 г.).

Пиемо — от една ръка — дребен и среден неправилен нов полуустав с курсивни елементи. Правопис — църковнославянски. В езика личат източнобългарски говорни особености и следи от някои румънски думи.

Съдържа част от повестта за Александър Македонски. Започва от пристигането на Александър до държавата на персийския цар Дарий и свършва със смъртта му. Тази книга почти напълно се покрива с текста на една българска ръкописна Александрия от 1810 г., за която Л. Милетич съобщава, че е превод от румънска Александрия от 1809 г., направен на места доста свободно от Павел х. Кириков („калоферин“).⁸

Няма данни откъде е получен ръкописът.

10. БОГОСЛУЖЕБНО СБОРНИЧЕ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

85 л. хартия; 104 × 86 мм. Краят липсва. Текстовата част е поместена на л. 7а—35б.

Воден знак не личи.

⁸ Л. М и л е т и ч. Една българска Александрия от 1810 г. — Български старини, 1936, кн. 13, с. 8—9.

Писмо — дребен неправилен нов полуустав от една ръка. Правопис — църковнославянски.

Украса — червени, леко орнаментирани инициали. Подвързана — картон, твърде повреден.

Съдържание — херувимска песен (на гръцки език) с неовизантийска нотация, седални, кондаци и подобни на осемте гласа. Започват от „Благообразни Йосиф“ на П глас.

По празните листове на ръкописа са пръснати курсивни приписки от средата на XIX в., представляващи предимно сметки и имена; отбелязана е годината 1852; в късни бележки се споменават имена от с. Беляковец (Великотърновски окръг).

Не е известно откъде е постъпил ръкописът във Великотърновската окръжна библиотека.